

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Висвітлено методологічні засади вивчення підготовчого провадження у цивільному судочинстві. Зазначається, що методологічна основа досліджень повинна бути тісно пов'язана із суспільними відносинами, що становлять предмет того або іншого дослідження. З огляду на це важливо знайти оптимальне поєднання методів дослідження, що довели свою доцільність, і новітніх постулатів наукового аналізу.

Доведено, що потенціал загальнонаукових методів дослідження підготовчого провадження може бути використаний під час формулювання тривалого прогнозу розвитку цивільного процесуального законодавства в частині норм, що регулюють підготовку справи до судового розгляду, оцінки ефективності інститутів, що забезпечують досягнення завдань цього етапу процесуальної діяльності, виявленню надлишкових або застарілих процесуальних правил і норм. Аргументується необхідність застосування в сучасних процесуальних дослідженнях методів, що тривалий час вважалися не властивими юридичним наукам. Значну користь для дослідника правової проблематики мають загальноправові прийоми і способи пізнання правових явищ.

Ключові слова: методологія, загальнонаукові методи дослідження, діяльнісний підхід, порівняльно-правовий метод, узагальнення судової практики.

Shapoval Mykola. The methods of studying of preparatory proceedings in civil proceedings

The article is devoted to the study of methodological principles of the study of preparatory proceedings in civil proceedings. It is noted that only the use of a proper methodological basis allows to formulate conclusions and recommendations that are conceptually complete in the final analysis, as well as to give an opportunity to reflect all the diversity of the content of preparatory proceedings, to accurately model the directions of development of civil procedural legislation and practice of its application, to give an explanation a forecast of necessary changes in the area of civil jurisdiction.

The judicial practice synthesis method is one of the preparatory proceedings research methods. The study of judicial practice enables to understand and comprehend the effectiveness of existing law. Theoretical conclusions should receive the necessary validation by the practice of law enforcement. They must combine the solution of the theoretical problem and its possible implementation. In view of this,

the methodological basis for investigating preparatory proceedings is the method of generalizing of judicial practice. By identifying the deficiencies of legal regulation, this method contributes to the formation of the proper legal doctrine required by law and accepted by practice of law enforcement.

Key words: *methodology, general scientific research methods, activity approach, comparative legal method, generalization of judicial practice.*

Пізнання багатьох правових явищ у сучасному світі неможливе без використання широкого методологічного інструментарію, таких засобів і способів вивчення, які б повністю розкривали їхню природу й характерні ознаки, сприяли всебічному аналізу особливостей реалізації в тій або іншій сфері суспільних відносин. Логіка і структура дослідження підготовчого провадження обумовлюють постійний науковий інтерес до проблеми методологічних засад вивчення цивільного процесуального права й судочинства. Очевидно, що тільки використання належної методологічної основи дає змогу сформулювати висновки й рекомендації, що мають концептуально завершений характер, врешті відобразити все різноманіття змісту підготовчого провадження, із граничною точністю моделювати напрями розвитку цивільного процесуального законодавства і практики його застосування, давати обґрунтований прогноз необхідних перетворень у сфері цивільної юрисдикції.

Які ж власне методи можуть бути використані як методологічна основа формування системи знань про підготовчий етап цивільної процесуальної діяльності? Звичайно, насамперед необхідно спиратися на досягнення сучасної філософської думки, використовувати розроблені нею нові положення як базис проведення досліджень різних предметів і явищ. При цьому сьогодні навряд чи можна ствердно говорити про появу якісно нового переліку можливих методів досліджень. Не в останню чергу це обумовлено безупинними спробами відходу від діалектичного методу вивчення світу, що тривалий час залишався єдиною світоглядною основою розвитку нашої держави, права й суспільства. Звернувши увагу на одновекторність даного способу пізнання, філософська наука, проте, ще далека від розробки нових ефективних у будь-якій системі наукового знання засобів і прийомів вивчення.

Зрозуміло, що методологічна основа досліджень не може бути усталеною, вона повинна відчувати постійний взаємозв'язок із суспільними відносинами, що становлять предмет того або іншого дослідження. З огляду на це важливо знайти оптимальне поєднання методів дослідження, що довели свою доцільність, і новітніх постулатів наукового аналізу. Проте саме поняття «методологія» також не є усталеним і продовжує належати до переліку дискусійних. Теорія права так і не дала відповідей на питання щодо місця методології у структурі юридичної науки. Більше того, заявлені наукові позиції ґрунтуються на протилежних тезах. Для одних авторів методологія – це система засобів, способів, прийомів, методів вивчення права, для інших – лише частина філософії права.

На цьому тлі викликають підвищений інтерес спроби визначити якісну своєрідність методології науки цивільного процесуального права. З розгорнутим обґрунтуванням основних постулатів методології науки цивільного процесуального права виступив у своїх працях А. В. Цихоцький.

Згідно з вихідною тезою автора для сучасного цивільного судочинства продовжують залишатися актуальними питання предмета й методології науки. Якщо предмет науки цивільного процесуального права одержав певне висвітлення, то про методологію праць практично не було. Пояснюється це, напевно, тим, що в цій галузі юридичних знань право на власну методологію не визнавалося. Питання про методи дослідження процесуальних явищ завжди розумілося як другорядне порівняно з питанням про предмет пізнання.

Учений обґрунтовував, що сучасний цивільний процес дедалі більше потребує методологічного забезпечення. Змінений зміст правосуддя в цивільних справах вимагає відповіді на значну кількість методологічних питань. Суспільство є свідком ускладнення старих і появи нових правових конструкцій, що визначають якісно нову фазу розвитку держави. У цих умовах необхідне інше юридичне мислення. Відповідно формуються нові категорії, дослідження яких вимагає значних методологічних зусиль. Складні соціальні явища, до яких належить і судочинство в цивільних справах, потребують відповідних наукових методів їх вивчення. Методологія й методика – це засоби досягнення мети

такого пізнання. Отже, розвиток методів пізнання процесуальних явищ призводить до збагачення теорії.

Цікавими є міркування процесуаліста щодо методології науки як своєрідної метатеорії цивільного процесуального права, що дозволяє відповісти на питання: наскільки обґрунтовані наші знання про цивільний процес. На думку А. В. Цихоцького, методологія науки цивільного процесуального права має два аспекти. Перший – це вчення про застосування в цивільному процесі положень філософії, економічної теорії, теорії права і тощо. У цьому випадку йдеться про теорії, поняття й методи, значущі для правосуддя в цивільних справах. Другий аспект – це вчення про застосування теорії самого цивільного процесу до різних окремих випадків. Основні завдання методології науки цивільного процесуального права дослідник вбачає у виявленні специфіки застосування категорій філософії і загальної теорії права в цивільному процесуальному праві; використанні результатів інших галузевих наук (економічної теорії, соціології, математики, логіки тощо) у дослідженні цивільних процесуальних явищ (цивільного процесуального права і правосуддя в цивільних справах); формуванні понятійного апарату цивільного процесу з урахуванням вимог повного відображення сутності явища в конкретному визначенні; використанні теорії самого цивільного процесу під час розробки проблем цієї юридичної науки; визначенні способів пізнання процесуальних явищ з урахуванням соціальних функцій правосуддя у правовій державі¹.

Певним чином продовженням пошуку специфіки методології науки цивільного процесуального права є дослідження Д. Я. Малешина. У низці своїх наукових праць автор аргументовано вважав, що доктрина цивільного процесуального права, маючи самостійний об'єкт і предмет вивчення, повинна використовувати спеціальні методи пізнання. При цьому учений не піддавав критиці необхідність базуватися на понятійно-категоріальному апараті загальноправової юридичної науки, а також використання її напрацювань у сфері методологічних засад вивчення правових явищ².

Висловлені А. В. Цихоцьким і Д. Я. Малешиним позиції заслуговують, на нашу думку, на увагу. Звичайно, було б досить привабливо представити методологію як самостійне вчення й екс-

траполювати ці висновки на методологію науки цивільного процесуального права. Але як бути з пізнаванням об'єктом? Визнати самостійність методології означає визнати можливість окремого існування об'єкта дослідження й методів його вивчення. Навіть якщо уявити, що методологія науки цивільного процесуального права, виявивши свою специфіку, все ж таки викристалізувалася як самостійне вчення, то виникають питання щодо того, які методи, засоби, прийоми і способи застосовує дана наука. У чому їх якісна відмінність від методів і засобів, що вже використовуються у правознавстві? Обґрунтовуючи самостійність досліджуваних явищ, автори не звернули уваги на те, що методи аналізу правових явищ багато в чому єдині. Немає окремої методології для вивчення тільки цивільного процесуального права. Воно може бути зрозуміле й розглянуте із загальнофілософських позицій, а також з використанням загальноправових методів. Конкретний перелік прийомів пізнання обирає сам автор, керуючись логікою свого дослідження.

Однак це зовсім не означає відмови від продовження обґрунтування особливостей методологічних засад цивільного процесуального права, їх порівняння із вченнями про методи, установлені в галузевих юридичних науках. Можливо, науковий пошук у такому напрямі призведе дослідників до обґрунтування нових методів дослідження, зокрема у сфері цивільного судочинства. Але без перебільшення можна сказати, що питання нових методів дослідження цивільного процесуального права залишається на сьогодні невіршеним.

Висловлені зауваження з цілком зрозумілих причин накладають свій відбиток на проблему визначення належної методології вивчення підготовчого провадження в цивільному процесі. Водночас, досліджуючи щоразу свій предмет, автори формують нові підходи до методології науки цивільного процесуального права. І з цих позицій важливо сформулювати методи вивчення такого інституту, як підготовка справи до судового розгляду, систематизувати їх, за кожним методом побачити новий напрям аналізу підготовчих дій суду й осіб, що беруть участь у справі.

Було б помилкою під час визначення методологічних підстав дослідження підготовчого провадження не використовувати напрацювання філософської думки щодо загальнонаукових

методів. Потенціал загальнонаукових методів дослідження підготовчого провадження може бути використаний під час формулювання тривалого прогнозу розвитку цивільного процесуального законодавства в частині норм, що регулюють підготовку справи до судового розгляду, оцінки ефективності інститутів, що забезпечують досягнення завдань цього етапу процесуальної діяльності, виявлення надлишкових або застарілих процесуальних правил і норм.

Як правило, у науці основоположним загальнонауковим методом уважають принципи, закони й категорії діалектики. Не так давно цей метод визнавався чи не єдиним способом достовірного пізнання об'єктивної реальності. І хоча із плином часу були трохи зміщені акценти, проте й сьогодні діалектика залишається затребуваним прийомом наукового дослідження.

Хрестоматійним уже стало розуміння діалектики кризь призму широкої можливості різнобічного пізнання досліджуваного предмета, визначення всіх без винятку його позитивних і негативних характеристик, порівняння різних поглядів. Складно переоцінити значення діалектичного методу в дослідженні цивільного судочинства. Він дозволяє, аналізуючи протилежні погляди, визначити сутність цивільної процесуальної діяльності суду й осіб, що беруть участь у справі, щодо підготовки справи до судового розгляду. Саме діалектика дає можливість простежити весь шлях руху справи в межах її підготовки й вирішення, оцінити норми цивільного процесуального законодавства на предмет їх ефективності й затребуваності. Важлива роль цього методу у визначенні характеру необхідних змін цивільного судочинства. Даний прийом пізнання сприяє виявленню не тільки проблемних аспектів правозастосування цивільного процесуального законодавства, а й найбільш оптимальних, з точки зору суспільного сприйняття, шляхів їх удосконалення. Це в перспективі дає можливість швидкого коригування судової практики, її адекватності суспільним запитам і потребам.

Крім діалектики, неоціненну допомогу досліднику цивільного процесуального права може дати використання методу системного аналізу. Відображаючи характер цивільних процесуальних правовідносин, системний аналіз сприяє осмисленню проблематики з позиції системи, тобто дозволяє представити

досліджуваний предмет як цілісну систему, виявити взаємозв'язки її елементів, зрозуміти логіку її структури й розвитку.

Щодо проблеми підготовчого провадження це означає виявлення його оптимальної структури, обґрунтування необхідних цивільних процесуальних дій суду й осіб, що беруть участь в аспекті досягнення цілей і завдань даного етапу процесу, визначаючи зміст підготовки, сконцентрувати увагу на юридичних наслідках здійснення судових процедур. Застосування цього методу дозволить досягти логічної завершеності нормативної регламентації підготовчого провадження в цивільному процесі, сформулювати теоретичну основу здійснення підготовки справи до судового розгляду.

Однією із тенденцій у дослідженнях цивільного судочинства є широке застосування діяльнісного підходу. Як загальнонауковий метод пізнання явищ, він необхідний для більш повного і всебічного доктринального аналізу цивільного процесуального права. За допомогою прийомів, що розглядаються, можна досліджувати специфіку класичного поділу цивільного судочинства на стадії або правозастосовні цикли, зокрема підготовчого провадження, провести систематизацію здійснюваних процесуальних дій, за динамікою процесу побачити ефективність застосованих цивільних процесуальних норм.

Не позбавленим підстав вбачається і застосування в сучасних процесуальних дослідженнях методів, що тривалий час вважалися не властивими юридичним наукам. За допомогою методів неюридичних наук може бути значно розширена методологічна основа досліджень цивільного процесуального права, зокрема підготовчого провадження. Застосовуючи методи економічного аналізу, можна прорахувати вартість здійснення правосуддя в цивільних справах, соціологічні методи — бачити потреби суспільства в перетвореннях різного роду, «відчути» його очікування, що, звичайно, збільшує довіру громадян до судової системи. Дуже важливо зрозуміти соціокультурні особливості суспільства. У цьому зв'язку, під час оцінки ефективності судової діяльності, й зокрема підготовчого провадження, значна увага приділяється статистичним даним і аналізу суспільної думки.

Значу користь для дослідника правової проблематики мають загальноправові прийоми і способи пізнання правових явищ.

Природа кожного правового явища може бути розкрита за допомогою таких методів. Тому загальноправові способи, засоби і прийоми вивчення є важливою складовою методології цивільного процесуального права. Одним із методів, який широко використовується у правовій науці, є формально-логічний метод. Цінність даного методу для вивчення підготовчого провадження в цивільному процесі полягає в тому, що він не тільки сприяє з'ясуванню змісту використовуваного понятійно-категоріального апарату дослідження, а й допомагає встановити дійсний зміст моделі правового регулювання підготовки справи до судового розгляду.

Очевидно, що необхідна доктринальна розробка поняття «підготовче провадження», звернення до таких категорій, як «мета й завдання підготовки», визначення змісту нових інститутів цивільного процесуального права, серед яких виокремлюється врегулювання спору за участю судді, а також концентрація доказового матеріалу тощо. Пізнання явищ, які розглядаються, можливе тільки в контексті широкого застосування формально-логічного методу.

Одним із загальноправових методів дослідження є історико-правовий метод. Незаперечна роль цього способу вивчення. Історія дає приклади численних законодавчих рішень, акумулює досвід попередніх поколінь. Виважений аналіз історичного розвитку права дає можливість оцінити становлення вітчизняної держави і права, і зокрема з позицій здійснення правосуддя в цивільних справах, відтворити періоди його розквіту, проаналізувати історичні факти і на цій основі визначити закономірності розвитку судової влади й судочинства. Історико-правовий дискурс важливий в аспекті розуміння етапів становлення цивільного судочинства й наявності в ньому підготовчих стадій, особливостей правової думки і законодавства різних епох. В остаточному підсумку для того, щоб, виявивши із часом помилковість підходу, ніколи пізніше не допускати його повторення, використовувати тільки позитивний досвід, що мав місце в історії держави і права.

Для оцінки сучасного стану цивільного судочинства важливе значення мають порівняльно-правові дослідження і сформульований на їх основі метод порівняльно-правового аналізу.

Безперечно, корисним і затребуваним є досвід функціонування правосуддя в цивільних справах зарубіжних країн. Метод порівняльно-правових досліджень сприяє осмисленню вітчизняного правосуддя з позицій усталених підходів до нього в зарубіжній доктрині й практиці. Визначаючи їх сутність, можна не тільки встановити приналежність нашої процесуальної системи до відомого типу, а й виявити спільні й відмінні риси правового регулювання цивільної процесуальної діяльності суду й осіб, що беруть участь у справі. Звичайно, це зумовить появу конкретних пропозицій щодо удосконалення національного цивільного процесуального законодавства та практики його застосування.

У плані дослідження підготовчого провадження може йтися про аналіз зарубіжного законодавства в частині загальних принципів нормативної регламентації підготовчих дій, а також усталеного досвіду розкриття доказів, здійснення примирних процедур, цивільної процесуальної відповідальності за неналежне виконання процесуальних обов'язків, зокрема за зловживання правом тощо.

Одним із загальноправових методів дослідження є узагальнення судової практики. Судова практика дає підстави для осмислення ефективності норм права. Теоретичні висновки повинні одержувати необхідну апробацію практикою правозастосування. Вони повинні поєднати вирішення теоретичного завдання й можливу реалізацію. З огляду на це методологічною основою дослідження проблем підготовчого провадження є узагальнення судової практики. Виявляючи недоліки правового регулювання, цей метод сприяє формуванню належної правової доктрини, затребуваної в законодавстві та сприйнятої практикою правозастосування.

1. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Новосибирск, 1998. С. 153-177. 2. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. *Правоведение*. 2010. № 1. С. 54.

References

1. Tsykhotskyi A. V. Teoreticheskie problemy effektivnosti pravosudyia po hrazhdanskym delam: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Novosybyrsk, 1998. S. 153-177. 2. Maleshyn D. Ya. Metodolohiya hrazhdanskoho protsessualnoho prava. *Pravovedenie*. 2010. № 1. S. 54.

Shapoval Mykola. The methods of studying of preparatory proceedings in civil proceedings

The article is devoted to the study of methodological principles of the study of preparatory proceedings in civil proceedings. It is noted that only the use of a proper methodological basis allows to formulate conclusions and recommendations that are conceptually complete in the final analysis, as well as to give an opportunity to reflect all the diversity of the content of preparatory proceedings, to accurately model the directions of development of civil procedural legislation and practice of its application, to give an explanation a forecast of necessary changes in the area of civil jurisdiction.

The author notes that it is necessary to use the achievements of modern philosophical thought and to use the new provisions developed by it as a basis for conducting research on various subjects and phenomena. The methodological basis of research cannot be uniformly established for all studies; it must have a constant connection with the public relations that are the subject of the study. Against this background, it is now important to find the best combination of proven research methods and the latest scientific analysis ideas. However, the very concept of «methodology» is also not well established and still belongs to the list of discussions. Against this background, there is a growing interest in trying to determine the qualitative originality of the methodology of the science of civil procedural law.

It is argued that the potential of general scientific methods of investigating the processes of preparatory proceedings can be used in formulating a long-term prognosis of the development of civil procedural legislation in the part of the rules governing the preparation of a case for judicial review, evaluating the effectiveness of institutions ensuring the achievement of the tasks of this stage of procedural activity and identifying outdated procedural rules and regulations.

The author argues for the use in modern procedural studies of methods that have long been considered not inherent in the legal sciences. Using the methods of non-legal sciences, the methodological basis of civil procedural law research, including preparatory proceedings, can be significantly expanded. When applying economic analysis methods, it becomes possible to calculate the cost of administering justice in civil matters; using sociological methods allows us to see the needs of the society for transformations of various kinds, to «feel» its expectations, which, of course, increases the public's confidence in the judicial system. It is very important to understand the socio-cultural features of society today. In this regard, considerable emphasis is placed on statistics and public opinion analysis when assessing the effectiveness of judicial activity and in particular preparatory proceedings.

Common law techniques and ways of knowing legal phenomena are of great benefit to the researcher of legal issues. The nature of each legal phenomenon can be revealed by the following methods. Therefore, common law methods, means and techniques of study are an important component of the methodology of civil procedural law.

The judicial practice synthesis method is one of the preparatory proceedings research methods. The study of judicial practice enables to understand and

comprehend the effectiveness of existing law. Theoretical conclusions should receive the necessary validation by the practice of law enforcement. They must combine the solution of the theoretical problem and its possible implementation. In view of this, the methodological basis for investigating preparatory proceedings is the method of generalizing of judicial practice. By identifying the deficiencies of legal regulation, this method contributes to the formation of the proper legal doctrine required by law and accepted by practice of law enforcement.

Key words: methodology, general scientific research methods, activity approach, comparative legal method, generalization of judicial practice.